

Vasili ŞUKŞIN

İMTAHAN

hekayə

– Niyə gecikmisiniz? – professor ciddiyətlə soruşdu.

– Bilirsinizmi... Bağışlayın, xahiş edirəm... Birbaşa işdən gəlirəm, təcili sifarişim vardı... – xoşsifət, ucaboy tələbə auditoriyanın qapısı ağzında dayanmış, içəri keçməyə ürək eləməirdi. Oğlanın ağıllı gözləri onun doğru dediyini ifadə edirdi.

– Bilet götürün. Hansı nömrədir?

– On yeddi.

– Hansı suallardır?

– “İqor polku dastanı”, bu, birinci sualdır. İkincisi...

– Yaxşı biletdir. – Professor bayaqkı ciddiliyinə görə bir qədər utandı. – Hazırlaşın.

Tələbə kağızın üzərinə əyilib fikirləşməyə başladı.

Professor onu bir xeyli süzdü. Onun gözləri qarşısından uzun illər ərzində minlərlə belə cavan oğlan gəlib keçmişdi: o, tələbələr haqda qısaca düşünməyə adət etmişdi. Amma bu minlərlə ordu sırasından biri digərinə bənzəmirdi. Hərəsi bir cür idi.

“Hər şey dəyişir. Keçmiş professorlar şagirdlərinin olduğuna görə özlərini müəllim adlandırma bilirdilər. Bu gün isə biz yalnız professoruq” – deyərək düşündü.

– Mənə sualınız yoxdur ki?

– Xeyr, yoxdur.

Professor pəncərəyə tərəf getdi. Siqaret yandırdı. Keçmiş professorlar barəsindəki düşüncələrini davam etdirmək istədi, amma bunun əvəzində diqqətlə bayıra tamaşa etməyə başladı.

Şər qarışırdı. Küçə adi həyatını yaşayırdı – səs-küylü idi. Tramvay gedirdi. Döngələrdə onun xətlərindən qığılcımlar tökülürdü. Işıqforun qarşısında xeyli maşın dayanmışdı. Işıqfor yanıb-söndükcə hamısı hərəkətə başlayırdı. Səki ilə adamlar gedib-gəlirdilər. Tələsirdilər. Maşınlar da, adamlar da tələsirdilər..

“İnsanlar daim tələsəcəklər. Səsdən sürətli tezliklə yerlərini dəyişsələr belə, yenə tələsəcəklər. Nə olub axı bunlara, hara gedirlər belə?..”

– Hım... – tələbə qımıldandı.

– Hazırsınız? Başlayın. – Professor ona tərəf döndü. – Eşidirəm.

Tələbənin yoğun, kobud barmaqları arasında tutduğu ensiz kağız parçası – bilet azacıq titrəyirdi.

“Həyəcanlanıb, – Professor onu başa düşdü. – Eybi yoxdur, qoy həyəcanlansın”.

– “İqor polku dastanı” gözəl əsərdir, – deyərək tələbə sözə başladı. – Bu əsər şah əsərdir... İyirminci əsrin sonuna aiddir... Hım... müəllif burada öz arzularını ifadə etmişdir..

Professor oğlanın ciddi, möhkəm üz cizgilərinə baxa-baxa “Dastan”ın müəllifinin nədənsə gənc, lap gənc olmasını düşündü.

– ...Knyazlıqlar bir-birindən ayrılır və... Ümumiyyətlə, rus dağılmış icmalara bölünür və qırpaqlar rusun üzərinə hücum edirlər.

Tələbə dodağını dişlədi, üz-gözünü turşutdu: yəqin, maraqsız, pis danışdığını özü də anlıyır. Azacıq qızardı.

“Oxumayıb. – Professor diqqət və qəzəblə tələbənin gözlərinə baxdı. – Bəli, oxumayıb. Elə

müqəddiməni başdansıvdu gözdən keçirib. Lə-nətə gələsiniz! Bu da qiyabi təhsilin nəticəsi!" Professor qiyabi təhsilin əleyhinə idi. Bir vaxt bu barədə qəzətdə məqalə ilə çıxış etmək istəmişdi, çap etməmişdilər. "Siz nə danışırsınız?!" – demişdilər. "Bu da mənim dediyim! Bu da dağılmış icma knyazlıqları!"

– Oxumusunuz?

– Baxmışam... Hım...

– Ayıb deyilmi? – professor son dərəcə arxayınlıqla soruşdu və sualının cavabını gözləməyə başladı.

Tələbənin üzü qıpqırmızı oldu.

– Çatdıra bilmədim, professor. Təcili işim oldu, təcili sifariş...

– Sizin sifarişiniz məni az maraqlandırır. Bil-mək istəyirsinizsə, məni böyük milli əsəri oxu-mağa vaxt tapmayan adam, xalis rus maraqlan-dırır. Məni maraqlandıran budur! – Professor hiss edirdi ki, bu sağlam tələbəyə nifrət etməyə baş-layır. – Siz oxumağa özünüz gəlmisiniz?

Tələbə qəmgin baxışları ilə professoru baxdı.

– Əlbəttə, özüm gəlmişəm.

– Oxumağı necə təsəvvür edirsiniz?

– Nə?

– Təhsili. Adam arasına çıxmaq istəmirsiniz, eləmi?

Bir müddət bir-birlərinə baxdılar.

– Lazım deyil, – tələbə astadan dedi və başı-nı aşağı saldı.

– Nə lazım deyil?

– Belə danışmaq lazım deyil...

– Bu lap ağ oldu ki! – professor səsinə qaldır-dı, əlini dizinə çırpıb ayağa qalxdı. – Bu lap ağ ol-du. Yaxşı, belə danışmaq, sizinçün ayıbdır, ya yox? Bu məni çox maraqlandırır.

– Ayıbdır.

– Şükür sənə, İlahi!

Bir anlığa susdular. Professor lövhənin ya-nında gəzişir, başını bulayırdı. O sanki hirsindən bir qədər cavanlaşmışdı da.

Tələbə hərəkətsiz oturmuş, qarşısındakı bi-letə baxırdı. Bu bir dəqiqə ağır və üzüntülü oldu.

– Başqa bir şey soruşun. Mən ki hazırlanmışam.

– "Dastan" hansı əsrdə yaranıb? – Professor hirsələnəndə uşaq kimi inadkarlıq, şiltaqlıq edirdi.

– On doqquzuncu əsrdə. Əsrin sonunda.

– Doğrudur. Knyaz İqorun başına nə gəlmişdi?

– Knyaz İqor əsir düşmüşdü.

– Düzdür! Knyaz İqor əsir düşmüşdü. Ah, lə-nətə gəlmiş! – Professor əllərini sinəsində çar-

pazladı, onun simasında sanki knyaz İqorun əsir düşdüyünü, başlıcası isə bu söhbətin uğursuz alındığını ifadə edən bir peşmançılıq yaranmışdı. Onun danışığında istədiyi rişxəndli ahəng alınmamışdı, o, doğrudan da, hirsələnmişdi və bu cavan oğlanla birgə özünü də uşaq oyununa bən-zər bir masqaraya qoyduğuna görə dilxor olmuşdu. Onun tələbəyə ürəyi yanırırdı və elə buna görə də ona daha çox acığı tuturdu. Qərribə idi! – Ah, peşmançılığa bir bax! Knyaz əsirliyə necə düş-müşdü?

– Mənə necə verirsiniz, verin, mənə görə əzab çəkməyin. – Tələbə bunu sərt, qətiyyətli bir ahənglə deyib dərhal ayağa qalxdı.

Onun bu hərəkəti professoru sakitləşdirdi. O oturdu. Oğlanın qətiyyəti onun xoşuna gəlmişdi.

– Gəlin knyaz İqordan danışmaq. O özünü ora-da necə hiss edirdi? Əvvəla, oturun.

Tələbə ayaq üstə qalmaqda idi.

– Mənə iki yazın.

– Knyaz İqor əsirlikdə özünü necə hiss edir-di? – Professor yenidən qəzəblənərək, demək olar ki, qışqırdı. – İnsan özünü əsirlikdə necə hiss edir? Doğrudanmı, siz bunu da başa düşmür-sünüz?

Bir müddət anlaşılmaz tərzdə ayaq üstə qa-lan tələbə aydın, boz gözləri ilə qocaya baxırdı.

– Başa düşürəm, – dedi.

– Belə. Nəyi başa düşürsünüz?

– Mən özüm də əsirlikdə olmuşam.

– Belə deyən... Necə yəni, əsirlikdə olmusu-nuz? Harda?

– Almanların əlində.

– Siz müharibədə olmusunuz?

– Bəli.

Professor tələbəni diqqətlə süzdü və yeni-dən nədənsə "Dastan"ın müəllifinin mavi gözlü gənc olması xəyalına gəldi. O, qətiyyətli və qəzəb-li bir gənc idi.

– Əsirlikdə çox qalmısınız?

– Üç ay.

– Nə olsun ki?

– Nə?

Tələbə professoru, professor tələbəyə bax-mağa başladı. Hər ikisi hirsələnmişdi.

– Oturun, ayaq üstə niyə durmusunuz? – professor dedi. – Əsirlikdən qaçmısınız?

– Bəli. – Tələbə oturdu. Bileti yenidən əlinə alıb ona baxmağa başladı. Buradan elə tez durub getmək istərdi ki...

– Necə qaçmısınız? Danışın görək.
– Gecə vaxtı.
– Ətraflı danışın, – professor əmr etdi. – Danışmağı öyrənin, cavan oğlan! Axı bu da lazımdır. Necə qaçmısınız? Xüsusilə, mənə bu işin texnikası maraqlı deyil, psixoloji məqamı bilmək maraqlıdır. Özünü necə hiss edirdiniz? Əsirliyə düşmək çox ağırdır axı? – Professor həтта üzgözünü turşutdu... – Necə düşmüşdünüz əsirliyə? Yaralanmışdınız?

– Yox.

Susdular. Bu sükut belə bir söhbətin mövzusunun tələb etdiyi fasilədən uzun çəkdi.

– Bəs necə olmuşdu?

– Mühasirəyə düşmüşdük. Bu, uzun söhbətdir, professor.

– Danışın, xahiş edirəm, bu necə iş idi?

– İş deyildi, bir...

– Dəhşətli idi?

– Bəli, dəhşətli idi.

– Bəli, elədir. – Bu cavab nədənsə professorun çox xoşuna gəlmişdi. O, siqaret yandırdı. – Siz də çəkə bilərsiniz. Düzdür, auditoriyada buna icazə vermirlər, amma eyb etməz...

– İstəmirəm. – Tələbə gülümsənsə də, dərhal ciddiləşdi.

– Kəndiniz, ananız yadınıza düşürdümü?.. Neçə yaşınız vardı?

– On səkkiz.

– Kəndinizi xatırlayırdınız?

– Mən şəhərliyəm.

– Belə de! Mən nədənsə elə bildim ki, siz kənddəsiniz. Həə.

Yenə susdular. Tələbə hələ də bu uğursuz biletə baxırdı: Professor kəhrəba müştüyü arabir oynada-oynada tələbəyə tamaşa edirdi.

– Siz orada öz aranızda nədən danışırıdınız?

– Harada? – tələbə başını qaldırdı. Bu söhbət açıq-aşkar onu üzürdü.

– Əsirlikdə.

– Heç nədən. Nədən danışmalıydıq ki?

– Lənət şeytana! Doğrudur. – Professor həyəcanlandı. Ayağa qalxdı. Müştüyü bir əlindən o birinə keçirdi. Kafedrada gəzinməyə başladı. – Doğrudur. Adınız nədir?

– Nikolay.

– Doğrudur, başa düşürsünüzmü?

– Nə doğrudur? – Tələbə nəzakətlə gülümsədi. Bileti yerinə qoydu. Söhbət tamam qərribə şəkil alır və o özünü necə aparacağını bilmirdi.

– Düz eləyib susurdunuz. Nədən danışasan ki! Düşmənin yanında susarlar. Bu, ən ağıllı hərəkətdir. Siz Kiyevə getməli olmuşdunuz?

– Yox.

– Orada bir bölgə var, adı Podoldur, həmin yerdə bir tərənin başına çıxıb üzüaşağı baxmaq olur. Qərribə bir mənzərə görünür. Hər dəfə o tərənin başından üzüaşağı baxanda mənə elə gəlir ki, nə vaxtsa orada olmuşam. Həтта öz həyatımda deyil, lap çoxdan olmuşam. Başa düşürsünüzmü? – Professorun simasında qərribə ifadə əks olundu, o sanki bilmədən ağızından qəfil bir məxfi söz qaçırmışdı və indi, birincisi, başa düşülməyəcəyindən ehtiyatlanırdı. İkincisi isə ağızından söz qaçırdığına görə özündən razı deyildi. O, tələbəyə həyəcanla, tələbkarlıq və bir qədər də hiylə duyulan baxışlarla baxmaqda idi...

Tələbə çiyinlərini çəkib dedi:

– Asan deyil, bilirsinizmi?

– Əlbəttə! Asan olmayan nə idi ki? – Professor yenə auditoriyada tez-tez gəzinməyə başladı. Onun özünə acığı tutmuşdu, amma artıq susa da bilmirdi. O, bərkdən və aydın danışmağa başladı: – Mənə elə gəlir ki, mən bir vaxt oranı gəzmişəm. Çoxdan. İqorun zamanında. Əgər bu mənə indi, son illər belə gəlsəydi, düşünərdim ki, bu, qocalıq əlamətidir. İş burasındadır ki, cavanlığında da belə hiss edirdim. Neyləməli?

Üzücü bir sükut yarandı. Bu iki nəfər bir-birinə baxa-baxa qalmışdı və indi hər ikisi xüsusən nəyi aydınlaşdırmağın tələb olunduğunu anlamırdılar.

– Sizi bir qədər yaxşı başa düşmədim. – Tələbə ehtiyatla dedi. – Podolun bura nə dəxli?

– O dəxli var ki, sizin susmağınız barədəki mülahizəniz mənə çox təbii göründü. Mən əsirlikdə olmamışam, ömrümdə heç vuruşmamışam da, amma orada, Podol yaxınlığında müharibəyə aid olan hər şeyi dərk edirəm. Belə hesab edirəm ki, əsirlikdə susarlar. İstintaqda yox, mən bu bərdə çox şey oxuya bilərəm, məhz əsirlikdə öz aralarında susmaq məsləhətdir. Mən orada çox şeyi öyrənib dərk etmişəm. Məsələn, belə bir sual üzərində çox düşünmüşəm: növbətçiləri necə məhv etmək olar? Mənə elə gəlir ki, onları qorxutmaq lazımdır.

Tələbə təəccüblə professoru baxdı.

– Bəli. Gizlicə, sürünə-sürünə gəlib lap astadan bir söz soruşmaq olar. Məsələn: “İndi saat neçədir? Xahiş edirəm, deyəsiniz.” Əsgər ilk an-

daca çaşıb qalacaq və o dəqiqə sən onun üstünə atıla bilərsən.

Tələbə gülüb başını aşağı dikdi.

– Səfeh söz danışırım, eləmi? – Professor onun gözlərinin içinə baxdı.

Tələbə tələsik dedi:

– Yox, niyə ki... Mənə elə gəlir ki, sizi başa düşürəm.

“Yalan deyir. Xətrimə dəymək istəmir”, – professor başa düşdü. Və pərt oldu. Bununla belə, yenə nəşə əlavə etməyə ehtiyac duydu.

– Bu ona görədir ki, bizim ölkəmiz çox vuruşub. Bu, demək olar, həmişə xalq müharibəsi və xalqın ağrı-acısı olub. Və həтта müharibədə bilavasitə iştirak etməyən adam belə, həmin hisslərlə, xalqın yaşadığı həmin qayğılarla yaşayır. Mən bunu heç bir kitabdən oxumamışam, özünüz başa düşərsiniz. Sadəcə, hiss edirəm və buna inanıram.

Yenə bir xeyli susdular. Əsas məsələyə, “İqor polku dastanı”na qayıtmaq lazım idi, o dastana ki, bu əzəmətli əsəri tələbənin oxumaması ayıb idi. Lakin professor özünü saxlaya bilməyib sonuncu iki sualını da verdi:

– Əsirlikdə tək qalmısınız?

– Yox, yeddi nəfər idik.

– Yəqin, fikirləşirsiniz ki, bu qoca da qırsaq-qız olub, məndən əl çəkmiş. Eləmi?

– Nə danışırırsınız! Mən heç də elə düşünürəm. – Tələbə elə qızardı ki, sanki onun lap elə bu fikrini tutmuşdular. – Düzdür, professor, mənim üçün çox maraqlıdır.

Qocanın ürəyi əsdi.

– Bu, yaxşıdır, əsgər. Yaxşı ki, məni başa düşürsünüz. Dastanı, əlbəttə, oxumaq lazımdır. Özü də dəfələrlə. Mən bu kitabı sizə bağışlayıram. Lap elə yanımda biri var... – Professor portfelindən “İqor polku dastanı”nı çıxarıb fikrə getdi. Tələbəyə baxıb gülümsündü. Kitabın cildinə cəld nəşə yazıb onu tələbəyə verdi. – İndi oxumayın. Evdə oxuyarsınız. Görürsünüzmü, mən bu dəqiqə pərt olmuş adaxlı kimi özümü itirmişəm. – Professorun səsi də, üzünün ifadəsi də qüssəli, qəmgin idi. – Belə olanda çətin olur.

Tələbə deməyə söz tapmadı. Qeyri-müəyyən tərzdə çiyinlərini çəkdi.

– Sizin yeddiniz də sağ-salamatsınızmı?

– Bəli.

– Bir-birinizə məktub yazırsınız?

– Yox, bilirsinizmi, bu...

– Əlbəttə, bilirəm. Əlbəttə. Bütün bunlar, əzizim, rus oyunudur. Siz isə Dastanı hələ də oxumaq istəmirsiniz. Bu ki əsl rus mahnısıdır, adamı məftun edən bir mahnı!

Professor barmağını yuxarı qaldırmışdı, sanki bu qərribə mahnının əriməkdə olan son sədə-lərini eşidirdi. – Qiymət kitabçanızı bura verin. – O, kitabçaya qiymət yazıb onu örtdü, tələbəyə qaytardı. Quru tərzdə: – Xudahafiz, – dedi.

Tələbə auditoriyadan çıxdı. Alnının tərini sil-di. Bir müddət yerindən tərpənməyib bomboş dəhlizdə ora-bura baxmağa başladı. Qiymət kitabçası əlində idi, elə bil ona baxmağa qorxurdu. Qorxurdu ki, orada ya “yaxşı”, ya da bundan da betər, “əla” yazılmış olsun. O xəcalət çəkirdi.

“Heç olmazsa, bir “kafi” yazaydı, bəsimdir”, – deyə düşündü.

Auditoriyanın qapısına tərəf boylandı, birdən qiymət kitabçasını açdı. Küt nəzərlərlə ona tamaşa etdi. Sonra yenidən qarıya boylanıb as-tadan güldü və çıxıb getdi. Kitabçada “pis” yazılmışdı.

Küçədə kitab yadına düşdü. Açılıb oxudu: “O-xu, əsgər. Bu da asan iş deyil. Prof. Qriqoryev”. Tələbə institutun pəncərələrinə tərəf boylandı və ona elə gəldi ki, pəncərələrin birində professoru gördü.

...Professor, doğrudan da, pəncərənin yanında dayanmışdı. Barmaqları ilə şüşəni taqqıldada-taqqıldada bayıra baxırdı, fikrə getmişdi.

Tərcümə edən:
Zeynəb ƏLİQIZI

